

Синтаксички јазични средства за актуелизација на иронија

Весна Димовска – Јањатова
Институт за класични студии
Филозофски факултет, Скопје
vedimov@systasis.org.mk

Клучни зборови: синтакса, стилистика, иронија, синтаксички транспозиции, конструкции и конвергенции.

Ироничната смисла или ироничната модалност на еден исказ, текст или дискурс, воопшто, е експресивен начин на изразување, одделна стилистичка техника (tehne), потфат во чие создавање учествуваат и различни јазични механизми. Значи, под *иронична смисла* ја подразбираме иронијата како резултат создаден од фигуративен начин на изразување овозможен од редица јазични средства од различни рамништа. Проучувањето на јазичните средства и механизми за актуелизација на ироничната смисла го изискува и самата релациона природа на иронијата. Нејзината зависност од успешната комуникација меѓу авторот (говорникот) – ироничар и слушателот – реципиент на ироничниот сигнал, неизбежно нè упатува да се позанимаваме и со средството на таа комуникација – јазикот.

На иронијата веќе не можеме да гледаме само како на антифраза, противречие. Очигледно е дека во нејзините посложени форми на зборовите им се припишуваат не секогаш директно спротивни значења, туку цела гама од значења, кои во сознанието на читателот/слушателот продираат како резултат на корелацијата меѓу семантичката вредност на зборот и текстовната ситуација. Во науката се укажуваше на постоење на 'иронија – лајт мотив' (leit-motiv irony) [1], се правеа обиди таа да се набљудува како 'начин на организација на дискурсот', укажувајќи на тој начин дека иронија може да постои не само во одделни реченици, туку и во цел текст. Разнообразноста на видовите, облиците и нијансите во кои се јавува иронијата, нè овозможува, или, подобро речено – нè принудува да ги поделиме јазичните средства за нејзина реализација на три рамништа: лексичко, синтаксичко и текстуално.

На иронијата како синтаксички вообличен исказ сè уште не ѝ е посветено доволно внимание. До сега се истражуваа дополнителните значења, најчесто спротивставени на вистинските значења на лексичките единици, додека смислата на речениците со кои тие се предаваат, како лексички единици – организирани на одреден начин, останаа надвор од сферите на интересирање на научниците. Се забораваше целта, која секогаш се реализира со ироничниот исказ: да се искаже негативно мислење (однос) кон одредени појави и тоа по посреден пат, така што модалноста на исказот да остане

прикриена. Вака сложена комуникациска задача не може да се исполни само со средства од лексичко рамниште. Потребата да се изрази иронија предизвикала утврдена форма на изразување, а тоа говори за повторливоста на комуникациската задача, но и за тоа дека синтаксичката конструкција што често се употребува за остварување на одредена комуникациска задача добива статус на типична форма на комуникација.

Проучувањето на синтаксичките конструкции, неизбежно, сè повеќе нè воведува во областа на текстот. Мораме, уште повеќе одошто кога говориме за лексичкото ниво, да излеземе од конкретната реченица или израз и да ги погледнеме врските меѓу реченицата и општата ситуација во текстот, бидејќи без тоа не е можно да се согледа и опише иронијата во потполност. И уште повеќе: синтаксичките јазични средства за актуелизација на иронија, како и оние на рамниште на текст, веќе кореспондираат со категоријата – интертекстуалност, поради фактот што декодирањето на посложените облици на иронија и на механизмите за нивна реализација подразбира осознавање на контекстот, но и на некои вон-текстуални признаења (историски, митолошки, познавање на некои други, претходни текстови). Од друга страна, пак, истражувањата укажуваат на конгруенција на посложените облици иронија – фигура на мислата со средствата од синтаксичко ниво. Според досегашните истражувања, може да се одделат редица синтаксички модели, кои се најчесто употребувани за реализација на иронијата.

Транспозиција на синтаксички конструкции

Транспозицијата на синтаксички конструкции се смета за најчесто застапено синтаксичко средство за создавање иронија и се јавува во зачудувачки голем број варијанти, но сепак оние најчестите можеме да ги поделиме во неколку видови:

I Транспозиција на потврдна реченица (афирмативна и по форма и по значење) во одречна (негирана) реченица. Овој модел на транспозиција, несомнено, нè враќа на основниот и најстар облик на иронија – антифраза и се гради врз истиот принцип, односно, претставува неодобрување на нешто изразено преку прифаќање или пофалба.

II Транспозиции на одречни во потврдни реченици е многу поретко застапен вид транспозиција во однос на првиот тип.

III Третиот тип транспозиција, погоден за создавање иронија, е транспозицијата на извични реченици. Овде спаѓаат и оние реченици кои графички не се одделени со знакот извичник, но или интонацијата или употребената замена упатува на нивната природа. Транспозицијата на извични реченици е можна во две насоки: извични по форма – одречни со длабок презир по содржина; извични – пофални по форма а осудувачки и одречни по содржина, или, извични по форма – заканувачки по содржина. По правило, ваквите реченици се силно експресивни, иронијата во нив е отворена, но не ја изнесува на површина ирониската модалност – таа како и пред тоа останува во подтекстот. Можеме да заклучиме дека транспозицијата на извичните реченици остварува еден механизам на создавање кој е својствен на иронијата: спротивноста (противречноста) меѓу вистинското и преносното значење на исказот создава подтекстуална субјективно-оценувачка модалност.

IV Употребата на реторичките прашања претставува мошне продуктивно средство за постигнување иронична смисла. Постојат оспорувања на самата исправност на овој термин, кои се поткрепуваат со тврдење дека реторичкото прашање, всушност, и не е никакво прашање, туку едноставно – посредно експресивно средство кое се базира на интонацијата на гласот. Одговор воопшто не се очекува, не е потребен или самиот говорник си одговара на сопственото прашање. Сепак, овој термин е широко прифатен во терминологијата на теоријата на книжевноста и во стилистиката. Неговото вбројување меѓу транспонираниите синтаксички конструкции се оправдува со несовпаѓањето на прашалната форма и значењето на реченицата. Синтаксичкото значење на прашалноста во реторичките прашања, кои изразуваат иронија, е многу ослабено и е сосема споредно за неговото функционирање. Но, затоа пак е засилено значењето на содејството меѓу говорникот и публиката. Говорникот – автор на прашањето го повикува слушателот / противникот да ја сподели со него изразената емоција или став и на тој начин го вовлекува во кругот на сопствените оценки. И во реторичките прашања механизмот на создавање иронија се заснива врз едновремената реализација на вистинското и преносното значење (односот мислено – изговорено).

Понекогаш е многу тешко да се процени дали тврдењето кое го имплицира реторичкото прашање е иронично или не. Во одредени "прашања" ироничната нијанса е толку пригушена од прашалната форма, што мораме да направиме конверзија на формата за да ја „прочитаме“ вистинската содржина на реченицата. Ова е нужно од проста причина што, по дефиниција, реторичките прашања не бараат информација (што би требало да подразбира нивната форма), туку – напротив – тие искажуваат информација, тврдење, суд или став, кој е сутериран или имплициран како единствен можен одговор на поставеното прашање. Значи, за иронични можеме да ги сметаме само оние реторички прашања, чие што имплицирано тврдење (*scil.* содржина) има иронична смисла.

Особено силен стилистички ефект имаат прашања кои следат во низа едно по друго. Тие диктираат една динамика, ритам, со кој особено успешно се потенцира и мултиплицира подразбраното, иронично значење на исказот.

Издвоени синтаксички конструкции – вметнати реченици

Вметнатите реченици или изрази, вообичаено, имаат својство на потчинетост по ранг (по значење) – и во семантичката и во синтаксичката хиерархија на реченицата. Но, во случаите кога тие се носители на ироничната модалност, често пати истапуваат во прв план и коренито ја менуваат содржината на исказот. За иронијата е сосема несуществена нивната автосемантичност, важен е комуникацискиот аспект, бидејќи токму сплетот на основната, главна реченица и онаа вметнатата ја изнесува на површина ироничната смисла. При тоа, најчесто, основната реченица содржи информација, а вметнатата го изразува ставот на говорникот.

Синтаксички конвергенции

Третата група синтаксички средства со кои се изразува иронија (конвергенциите) до некаде се разликува од претходните две (транспозиција и издвојување) по начинот на реализација. Под синтаксичка конвергенција се подразбира посебна синтаксичка

конструкција која се состои од еден надреден збор и два или повеќе последователни елементи, кои се наоѓаат во подреден однос кон надредениот збор. Во создавањето на вакви конвергенции можат да учествуваат средства од различни јазични нивоа.

Белешки:

[1] Muecke D., *The Compass of Irony*. London 1969, s.77.